

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД
ПРОМЕТЕЈ

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредници

Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш

Рецензенти

Проф. др Ратко Дуев

Проф. др Бошко Сувајцић

Проф. др Давид Астори

Проф. др Ифигенија Радуловић

© Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет у Новом Саду
ИК Прометеј

Забрањено прештампавање и фотокопирање. Сва права задржава издавач и аутор. Садржај и ставови изнети у овом делу јесу ставови аутора и не одражавају нужно ставове Издавача, стога Издавач не може сносити никакву одговорност према њима.

Снежана Вукадиновић

ОРФЕЈ
ОРФИЧКЕ ХИМНЕ

Нови Сад, 2024.

Онима који верују

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9
ОРФЕЈ – МИТСКА ИЛИ ИСТОРИЈСКА ЛИЧНОСТ	11
АСКЕТСКО-РЕЛИГИЈСКИ ПОКРЕТ, ОРФИКА И ОРФИЧАРИ	39
ОРФИЧКА ЛИТЕРАТУРА	59
ОРФИЧКЕ ХИМНЕ	62
ПОРЕКЛО И АУТОРСТВО ОРФИЧКИХ ХИМНИ	71
РУКОПИСНА ТРАДИЦИЈА ОРФИЧКИХ ХИМНИ	76
ОРФИЧКО СУНЦЕ	80
МИРИС ОРФИКЕ У ПОЕТИЦИ МИОДРАГА ПАВЛОВИЋА	88
О ПРЕВОДУ ОРФИЧКИХ ХИМНИ НА СРПСКИ ЈЕЗИК	92
ОРΦΙΚΟΙ ΥΜΝΟΙ ОРФИЧКЕ ХИМНЕ	93
ЗАКЉУЧАК	285
CONCLUSION	292
APPENDIX	
MYTHICAL POETICS	
AS A MEDICINE OR ORPHEUS AND ORPHIC RELIGION	299
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	307
БИОГРАФИЈА	316

ПРЕДГОВОР

У потрази за последњом реченицом, последњим пасусом којим бих завршила причу о Орфеју, обрела сам се у ветровитом Азербејџану. Голема вода Каспијског мора, земља пуна црног злата и ватре, близина Кавкаског масива само су потврдили моју претпоставку да је Орфеј са Аргонаутима пловио овим делом света. Сигурно се поклатио богу Ахури Мазди у Гобустану и спавао у шпиљама неолитских домородаца који су своје доживљаје лова и пловидбе забележили на стенама. Да! Било је то *Велико Време*, великих имагинација, миграција, победа и страдања.

Након бомбардовања Србије 1999. године и очеве смрти исте године, почеле су моје несанице и жеђ за јеством. Меланхолија је била дуга болест, али је наговор професора Николе Страјнића (1945–2023) да лечим душу преводећи орфичке молитве и пишем стихове био посве исцељујући. Орфичке химне преводила сам у доколици и знатижељи да решим, попут ребуса, двосложни или пак тросложни епитет као атрибут одређеног божанства или појаве. Сваки вокатив био је чудесан позив на истрајност у рутину, у ритуал, у религију. Било је то потпуно замршено клупко које је захтевало време и стрпљење за одмотавање. У *Орфичким химнама* нема Орфеја, а све је Орфеј. *Орфичке химне* као збирка од 87 химни никада нису превеђене на српски језик. Колоратура епитета у *Химнама* блиска је хришћанским молитвама. Књига пред вама, која носи наслов *Орфеј, Орфичке химне*, представља мој научни и експресивни сиже од Орфеја преко орфике, орфичке космогоније и теогоније, орфика до превода *Орфичких химни*. За оне који се баве античком религијом, митологијом и књижевношћу биће надасве користан приручник. Свака орфичка химна дата је и у оригиналу како би студенти класичних језика имали увид у оригинал и могућност да сами на свој начин преведу неке од химни.

Захвалност за стручну и духовну подршку дугујем: Николи Страјнићу, Ифигенији Радуловић, Љиљани Пешикан-Љуштановић, Ники Гардијаку, Снежани Божанић, Милицы Шакић, Александри Смирнов Бркић, Драгану Орељу, Ђури Хардију, Синиши Бабовићу, Биљани Срдић, Саше Живићу, Слађани Милинковић и Отђену Тошовићу.

До Колхиде је можда остало још стотинак миља. Не знам. Овде ћу стати.

Снежана Вукадиновић,
Баку 20. јун 2023. године

ОРФЕЈ – МИТСКА ИЛИ ИСТОРИЈСКА ЛИЧНОСТ

Од Орфеја нас дели понор од две и по хиљаде година, можда и више, а сви ти векови подсећају нас на неумитност времена, као и на тајне које су нам постале необјашњиве, баш због његовог природно турбулентног протока. Ко је заправо Орфеј? Ово питање захтева проширење. Да ли је Орфеј био стварни човек, историјска личност која је живела и умрла баш као и сви други смртници или је представљао маштовиту креацију грчког митолошког генија? Можда логичнија и рационалнија питања поставља Гатри (Guthrie): „Да ли су Грци веровали да је он то био? Да ли су Грци Орфеја сматрали човеком, богом, бого-човеком или полубогом? И шта је он за њих представљао у том, неком, облику?”¹ Наведена питања свакако утичу на квалитет и разумевање његове мистеријске религије, док његово историјско или митолошко постојање може само да буде плод консензуса историчара, а не резултат историјских чињеница.

Рана хеленска поезија, као и музика, има своје архегете који су прилично обавијени велом мита и мистерије. И поред тога, њихова имена попут Тамириса², Лина³, Марсије⁴ и вредности које им се приписују,

---

¹ W. K. C. Guthrie, *Orpheus and Greek religion*, Princent Universiti Press, 1993, 3.

² Тамирис (Θάμιρις или Θαμίρας) – чувени трачки певач, који се у Дорнону, крај Пила, такмичио са музама у певању. Хвалио се да ће их натпевати али су га оне натпевале, а затим и свирепо казнили одуевши му вид. Види: *Hom. Il.*, II, 594–595; *Apd. Bibl.*, I, 3, 3; *Paus.*, IV, 33, 7; *Plat., Rep.*, X, 620a, 829e.

³ Лин (Λίνος) је у аргивском миту син Аполона и Псамате, ћерке краља Кротопа. Жалосна судбина мајке и сина оплакивана је у тужбалицама. Види: *Paus.*, I, 43, 7; У тебанском миту Лин је син Амфимара и музе Ураније. Причало се да је у музици стекао већу славу од свих својих претходника. То га је подстакло да се такмичи са Аполоном, који га је победио и убио. После његове смрти певане су тужбалице које су се прошириле по целој Грчкој, Феникији, а певане су и у Египту. За овог Лина Тебанци су тврдили да је изумео лиру са три жице (које су раније биле од лана). Његов изум био је у томе што је жице од лана заменио жицама од јагђећих цреваца. Заједно са Амфионом и Орфејем, помиње се и као творац китародије. Тебанци помињу још једног Лина. Био је то Исменијин и Хераклов учитељ музике. Једног дана укорио је Херакла и овај га је убио. Види: *Apd., Bibl.*, II, 4, 9; *Paus.*, IX, 29; *Plin., Nat.*, VII, 204.

⁴ Марсија (Μαρσία) је у грчкој митологији фригијски силен, Еагров или Хијагнидов син. Он је централна фигура у две приче које укључују музику. У једној је узео дуплу свиралу (αυλος) коју је Атина оставила, а он у њу засвирао; у другој, изазвао је Аполона на музичко такмичење и изгубио кожу и живот. У антици књижевни извори често пренаглашавају Марсијину охолост, праведност, исправност и правичност његове казне. У једном правцу модерне компаративне митографије испитује се чија је доминација већа; да ли бога Аполона или Марсијна? Прича о Марсији сматра се примером мита који рекапитулира наводну замену

указују да је било песника и музичара у дубокој прошлости. Хелени су дубоко веровали у постојање тих уметника и надањивали се њиховим остварењима. Они су, захваљујући својим индивидуалним талентима на духовном пољу која им се приписују, иако митског карактера, творци хеленске цивилизације и као такви остављају неизбрисив траг. Ипак, за разлику од свих њих, Орфеј представља необичну митско-херојску фигуру. И то веома необичну по грчким стандардима! Заправо, као херој или полубожанство није имао своје место у мрежи генеалогije, којом су сви остали – за које се претпоставља да су живели херојско доба – били повезани у Хесиодовој и логографској традицији. Генеалогije су повезивале хеленски свет са напредним културама Медитерана: Египтом, Феникијом, Анадолијом, али знатно мање са Тракијом, Орфејевом земљом. Орфеј је Грцима био странац, али песници и филозофи архајског и класичног периода уздигли су га у такве висине да је надахнути певач и свирач ушао у културне хоризонте класичне Грчке. Проглашен је сином Аполона и Музе и претком Хомера и Хесиода. Грчки мит га представља, не као удаљеног Хомеровог претходника, већ као певача друге врсте – оног који своје моћи може да наметне свету природе и који може да парира самој смрти. Ушао је, без сумње, у грчку митологију, не преко микенске легенде, већ из каснијег периода, из Тракије или преко Тракије, а можда из удаљенијих северних крајева, у којима су постојали шамани⁵ и

хтонских херојских предака и природних духова од стране олимпског пантеона раније „пелазгијске” религије. Заправо она је показатељ како и где завршавају људске, а како почињу божанске моћи. Марсија је био поклоник древне богиње Мајке Реје/Кибеле, а његове епизоде митографи су лоцирали у Келаини, у Фригији, на главном извору Меандра (река Мендерес у данашњој Турској). Види: Nonn., *Dion.*, X, 253; Нуг., *Fab.*, 155, 165; Diod., *Sic.*, III, 58 и даље, Ов., *Met.*, VI, 383.

⁵ Реч „шаман” потиче из тунгуског језика, из централног Сибира, али је погодна за обележавање врсте „чаробњака” препознатљиве у централној и северној Азији, Арктичком кругу, обе Америке, Индонезији, Аустралији и Океанији. Карактеристичне особине шамана су способност да се доведу у стање у којем му дух напушта тело и “путује” изван граница схватања обичних људи. Његов дух може да прелети непојмљиве раздаљине, посети центар света и одатле пређе кроз неколико небеских нивоа; може да измери дубине мора или да пређе у земљу мртвих. Зато је шаман у могућности да, у име заједнице, преговара са боговима и духовима (на њиховом светом језику) или да разговара са душама умрлих и пренесе њихове поруке живима. Може да излечи болесне тако што ће потражити њихове одбегле душе (ако је потребно, чак и у краљевству мртвих) и довести их натраг или тако што ће у борби поразити грозне демоне. Само је он у стању да види душе и духове, који често узимају неки животињски облик. Шаман, такође, може да управља птицама и животињама и разуме њихов језик. Он има приступ целокупној природи. Његове духовне авантуре су драматично представљене посматрачима кроз мимички плес, симболичке покрете, наступе, стање транса и гласног викања, али их може представити и кроз друге песме. Шаманизам се темељи на психофизичком

шаманистички обреди (не тако блиски грчкој религији).

Најранији сачувани помен Орфеја везује се за Ибика (Ίβυκος), песника из јужне Италије, који је живео у 6. веку пре Христа. Ибик га назива ὀνομάκλυτον Ὅρφην⁶ (Орфеј славног имена). И монодијски песник Алкеј (Αλκαίος) из 6. века пре Христа помиње Орфеја:

τὸ γὰρ ἐμμόρμενον Ὅρ[φενος ἐβιάσδετο].
[πάρφ]αις ἄνδρεςι τοῖς γεινο[μένοισιν θάνατον φύγην].⁷

Јер судби је Орфеј пркосио
указујући људима, рођеним, како да смрт избегну.

Песник Пиндар у *Питијској оди* назива га „оцем песме“:

ἐξ Ἀπόλλωνος δὲ φορμικτὰς ἀοιδᾶν πατὴρ
ἔμολεν, εὐαίνητος, Ὅρφεύς.

(Pyth. IV 176)

Од Аполона стиже отац песме и форминге,
многохваљени Орфеј.

Из наведеног следи да је Орфеј био надалеко познат као песнички ауторитет међу Грцима у 6. веку пре Христа, а ту гласовиту славу задржао је заувек. Ако кренемо у потрагу за јаснијим и детаљнијим информацијама о Орфеју, тада улазимо у свет људи којима је Орфеј представљао много више од обичног песника и китарода, који је користио моћ музике да потчини својој вољи све живо или неживо попут шамана. Орфејева

дуализму, на схватању да душа може на извесно време да напусти тело, а да се то не одрази фатално на људску јединку. С друге стране, шаманизам подразумева расцеп у крилу светог, што значи, уз добре, појаву и злих духова, а тиме и потребу да се заједница заштити од њих. Шаман је особа која кроз врло сложену и тешку иницијацију стиче дар и вештину, довољно ефикасну, да заједницу којој припада штити од свих зала. Он није свештеник у правом смислу речи, као што ни шаманизам није посебан облик религије; да то јесте онда би овај где се среће (а среће се на свим континентима) носио са собом исту слику света, што није случај. Ово је, свакако, најкраћи могући опис свих многобројних и разноврсних феномена. За даље видети: Мирче Елијаде, *Шаманизам, архаичне технике и екстазе*, превео Зоран Стојановић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2004.

⁶ *Anthologia lyrica sive lyricorum graecorum veterum praeter Pindarum reliquiae potiores*, Ibycus, frg. 8b.; Ίβυκ., σλ. 17 Diehl: «ὀνομάκλυτον Ὅρφην». Colli 1990, σ. 119: 4 [A 1]· Bernabé 2005, σ. 389: 864 T. Για τις πρώτες μαρτυρίες, Panyagua 1967, σ. 173-174. <https://www.loebclassics.com/search> Преузето 20.6.2022.

⁷ *Anthologia lyrica sive lyricorum graecorum veterum praeter Pindarum reliquiae potiores*, Alcaeus, frg. 139.

музика очаравала је и опчињавала (θέλγειν) душе слушалаца. Стари Грци су, очито, добро разумели дубоку повезаност музике са људским умом – та веза је била више од тога. Зато су га сматрали оличењем иделаног песника. Изразити контраст који се јавља између недостатка конкретних доказа о постојању Орфеја и његовом утицају на класично грчко доба и несумњиве истине, које смо (у мањој или већој мери) сви свесни, да је карактеристични дух који је очарао грчку књижевност, филозофију, а пре свега грчку религију, био повезан са Орфејевим именом. Преко Грка, тај дух је утицао и на Римљане, а затим и на само хришћанство. Орфејев утицај је очигледан и на друге гране уметности.⁸ Орфеј се јавља на црнофигуралним вазама где је приказан у подземном свету како свира лиру у друштву подземних божанстава. Можемо га наћи и на метопи ризнице Сикиоњана у Делфима из 6. века пре Христа где Орфеј стоји са својом лиром поред лађе Арго. Јавља се чак и на новцу неких градова у областима где се неговала традиција везана за Орфеја. Био је један од омиљених мотива ранохришћанске уметности из катакомби. Паусанија (X 30, 6) нам описује чувену Полигнотову слику из 5. века пре Христа. На њој је представљен подземни свет, а Орфеј је на слици централна фигура. Нађени су такође и ксоанони у Македонији који претстављају Орфеја. Интересантно је да је на вазама Орфеј окружен људима који су обучени као Трачани, док је он одевен као Грк. Могли бисмо закључити да је Орфеј Грк у старој земљи или је странац кога су Грци желели да присвоје због његовог неоспорног музичког талента коме су се дивили. Његов утицај присутан је од 6. века пре Христа па све до првих векова модерног доба. Мало је истраживача спремно да негира постојање таквог специфичног утицаја, односно религијског покрета који га је пратио, а који је умногоме превазишао границе деловања Орфеја и његових следбеника.

Директно сведочење о историјском постојању Орфеја потиче из времена које је удаљено од појмова о којима сведочи. Са тим сведочењима морамо бити јако обазриви. Писци класичног периода се нису у већој мери бавили питањем Орфејеве историчности, али су били подељени око датума Орфејевог живота. На пример, Аристотел⁹ одриче његово

---

⁸ Детаљно о иконографији Орфеја у вазном сликарству види: Η ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΟΡΦΕΑ ΣΤΗΝ ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΙΑ (60Σ – 40Σ ΑΙ Π.Χ) ΜΑΚΡΙΔΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, 2016/17. <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/48738/16428pdf?sequence=1&isAllo wed=y> Преузето 2.7.2022.

⁹ Cic. *De nat. deor.* 1, 107 = O.F. 889 Bernabé. Orpheum poetam docet Aristoteles numquam fuisse, et hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cuiusdam fuisse Cerconis; at Orpheus, id est imago eius ut vos vultis, in animum meum saepe incurrit. (Аристотел обавештава да Орфеј као песник није постојао, а да је ова орфичка песма, тврде Питагореејци, припадала неком Керкону; ипак Орфеј, то јест његова слика, назовите како хоћете, често ми пада на памет). Сви преводи у књизи су моји, осим ако није другачије назначено.

постојање, Платон¹⁰ га смешта у период хиљаду година пре свог доба, док Диодор (7,1) каже да је Орфеј савременик Херакла, тј. да су обојица живели сто година пре Тројанског рата. По Ото Керну (Kern, test. 7–9) поједини антички писци га чак сматрају директним Хомеровим претком, а Херодот (II, 53) мисли да су песници за које се каже да су живели пре Хомера заправо живели после њега. *Судин лексикон* из 10. века бележи да је Орфеј рођен у једанаестом колену пре Тројанског рата (12. век пре Христа) и да је живео девет или десет, или како други кажу једанаест поколења.¹¹ Роберт Беме (Böhme) Орфеја, такође, позиционира у ранији, микенски период, што би се слагало са традиционалним датирањем аргонаутског похода у 13. веку пре Христа.¹² Ми и даље не знамо ко је писац литературе 5. и 4. века пре Христа коју је Платон¹³ наводио као Орфејеве стихове. Не зна се да ли су то Ономакритови¹⁴ стихови или стихови неког песника из позног Римског царства.¹⁵ Нема одговора јер је то већ време касне орфике.¹⁶ Осим расутих цитата код аутора класичног доба, какви су Есхил, Еурипид, Платон, Аристотел, Аристофан, антика не располаже сачуваним текстовима у континуитету који прате Орфејев живот, његову мистичну доктрину и литературу.¹⁷ Многи аутори одлучили су да

---

¹⁰ Leg. 3, 677. D τοῦτο ὅτι μὲν μυριάκις μύρια ἔτη διελάνθανεν ἄρα τοὺς τότε, χίλια δὲ ἄφ' οὗ γέγονεν ἢ δις τοσαῦτα ἔτη, τὰ μὲν Δαιδάλω καταφανῆ γέγονεν, τὰ δὲ Ὀρφεῖ, τὰ δὲ Παλαμίδει, τὰ δὲ περὶ μουσικὴν Μαρσύα καὶ Ὀλύμπῳ, περὶ λύραν δὲ Ἀμφίονι, τὰ δὲ ἄλλα ἄλλοις πάμπολλα, ὡς ἔπος εἶπεῖν χθὲς καὶ πρόην γεγονότα. (То је зато јер је прошло небројано много лета, и пре хиљаду или две хиљаде година су постојале неке од њих (делатности) биле су познате Дедалу, неке Орфеју, неке Паламеду, неке о музици Марсији и Олимпу, а неке о лирици Амфиону, опет неке друге осталим многобројним личностима, једном речју да кажем постојали су и јуче и прејуче).

¹¹ Суда, одељак «Ορφεύς».

¹² Легендарни поход Аргонаута заправо је догађај везан за најстарију грчку (архајску) колонизацију црноморских обала (од 16. до 11. века пре Христа); касније су се за основну причу везале бројне локалне легенде и успомене на млађу грчку колонизацију (од 7. до 6. века пре Христа). Тај мит се заснива на трагањима Грка за богатствима северних и западних обала Понта, првенствено за металима. Познато је да су Колхиђани испирали злато из река помоћу овчијих руна, па је тај поход Грка имао освајачки и пљачкашки карактер.

¹³ Plat. *Crat.* 402b; *Prot.* 315a; *Ion* 533c; *Apol.* 41a.

¹⁴ Javier Martinez, *Onomacritus, Hipparchus' Scapegoat?*, *Faces and forgers of classical literature*, Madrid Ediciones clásicas, 2011, 217–227.

¹⁵ Taylor, Thomas, *The Mystical Hymns of Orpheus*, C. Whittingham College House, London, 1821, pp. xli–xlii.

¹⁶ После 5. века пре Христа.

¹⁷ Овде постоји главна дилема: како се одлучити шта ће бити убројано у изворе који су или орфички, или говоре о орфизму. Много је истраживача радило на овој теми. Примећујемо да постоји доста извора за које није сигурно да ли су их створили орфичари, док

своје песме “припишу” Орфеју, митској личности, како би тиме стекли престиж славног имена, као и статус „откривених текстова”, што су на крају и постигли.¹⁸ Пошто су у питању аутори из разних периода, па чак и са различитим идејама, можемо претпоставити да доктрине откривене у различитим деловима орфичког корпуса не чине једну исту целину. Ипак, ова тенденција ка разноликости и идеолошкој разноврсности у равнотежи је са чињеницом да је име митског песника Орфеја повезано са одређеним темама: есхатологијом, пореклом и судбином душе и спасењем.

Орфејево историјско постојање Вест (West)¹⁹ види у религијском покрету, тврдећи да је тај покрет морала створити и покренути реална особа, те упоређује наведено са чврстим доказима о историјском постојању оснивача хришћанства и закључује да би такав религијски покрет тешко могао настати без импулса који би дошао од историјске личности. Довољно је приметити да је тако нејасна чињеница допринела развијању различитих мишљења истраживача о овом питању и његовом проучавању током последња два века. Овде издвајамо Џејн Харисон (Jane Harrison)²⁰, једну од оних научница која је неумољиво била убеђена у Орфејево људско постојање, као и чињеницу да је религија која се са њим повезује представљала основу за све класичне референце о Орфеју и орфици. Питање вере Џ. Харисон било је њено најјаче оружје у одбрани свог става о Орфејевом историјском постојању. Тај чврст став је очито био заснован на њеном познавању античких религија. Када су у питању чињенице у расправи о Орфеју, Џејн Харисон се позива на античке писце из времена Римског царства – Конона, Страбона и Паусанију. Прва двојица су живела на почетку Римског царства, а трећи аутор два века касније. Са ове временске дистанце можда бисмо рекли да ови аргументи нису довољни, али, ипак, сви они су сведоци у вези са питањима везаним за човека за кога она сматра да је живео у „праскозорје историје”. Ауторка тврди да неверовање у историјско постојање Орфеја потиче од неразумевања његове природе. Тако је немачки научник Готфрид Бернхарт (Gottfried Bernhardt) рекао да Орфеј „представља религијски симбол који се, још од времена пре Александра, не везује ни за једног другог

други извори могу говрити о нечему што је блиско орфизму (на пример бакхичко), али није потпуно јасно у каквој су вези са орфизмом. Орфичке изворе можемо поделити у две групе и они се тако могу анализирати: а) орфички извори које су створили орфичари и б) извори који говоре о орфизму, а аутори нису били орфичари. О свему више даље у тексту.

¹⁸ A. Bernabé, ‘*Orfeo, de personaje del mito a autor literario*’, Ithaca 18, 2002, pp. 1–78.

¹⁹ M. L. West, *The Orphic poems*, Clarendon press, Oxford, 1983, 14–16.

²⁰ Jane Ellen Harrison, *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, second edition, Cambridge University Press, Cambridge, 1908, 24–26; Џејн Харисон, *Древна уметност и ритуали*, превела Наташа Караџић, Библос, Београд, 2008.

песника који је икада живео”. Да је Орфеј историјска личност мисли и Гатри (Guthrie),²¹ а познати српски хелениста Милош Н. Ђурић тврди да су Орфеја сматрали Аполоновим сином зато што је током времена постао чувени певач и китариста.²²

Хомер и Хесиод нису чули за Орфеја. Његова дела, која се описују као „древна”, новијег су датума у односу на поменуте ауторе. Разлог томе треба тражити у преузимању феничанског писма, у социјалним и религијским променама. Али да би култура сећања имала свој континуитет, грчка традиција Орфеја и његово трачко порекло стављају у херојско доба. Диодор са Сицилије²³ говори о „пелазгијским словима” (Πελασγικά Γράμματα) што би значило феничанско писмо, које су користили Орфеј, Лин и Пронапид, који се сматра Хомеровим учитељем. Ово сведочанство Орфеја датира у временски период после пада Микене.²⁴

Легенда о Орфеју није јединствена, нити сажета у једну причу. Током класичног доба створене су четири одвојене приче о Орфеју које су нам и дан-данас познате. Све приче су некако везане и односе се на његове музичке таленте. 1) Био је то песник и певач који је својим нарочитим гласом и музиком очаравао сав живи и неживи свет и сви су долазили да га чују како свира и пева. Чак су и реке мењале своје токове, скретале из својих корита, а беживотно камење се од задовољства котрљало и дрвеће са планина померало.²⁵ 2) Јасон је позвао Орфеја да се придружи у експедицији Аргонаута. Он их је спасио од песме заводљивих сирена тако што их је натпевао.²⁶ 3) Орфеј је успео да надвлада силе подземног света

---

²¹ Guthrie, 1993, 41–48.

²² Милош Ђурић, *Културна историја и рани филозофски списи*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1997, 22–34.

²³ Dioid.Sic. III, 66, 67, 4–5.

²⁴ Види: Џон Чедвик, *Микенски свет*, превела Љиљана Црепајац, Рад, Београд, 1980, 261–269.

²⁵ Pind. P. IV, 178 и даље, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0161%3Abook%3DP.%3Apoem%3D>, Преузето 10.3.2022; Aeschyl., *Ag.*, 1629–30; Eur., *Bacchae*, 561–4; Diod. Sic. IV, 25, 2; Kern, Otto, *Orphicorum Fragmenta*, Weidmann, Berlin, 1922, 47–55; у уметности види: Hermann Frankel, *Apollonius Rhodius Argonautica*, Oxford University Press, Oxford, 1986.

²⁶ Pind. P. IV, 176; Eur. *Hupp.*; Према Ферекиду као алтернативној верзији, можда старијој традицији, музичар Аргонаута је био Филамон, а не Орфеј (Pherec., 3 F 26); Види: Smith, William, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, 1, Boston, 1867, 8. и даље. Најранији доказ је метопа о Сикионском благу у Делфима пре 550. године пре Христа, на коме су, очигледно, обојица исклесани као чланови посаде Арга. Види: L. D. Caskey, *The Metopes of the Sicyonian Treasury at Delphi*, American Journal of Archaeology, Vol. 29, No. 1 (Jan. – Mar., 1925), pp. 17–19; Александар Лома, *И на небу и на земљи*, Српска књижевна задруга, Београд, 2023, 45.

у покушају да ослободи жену Еуридику из Хада.²⁷ 4) Група трачких жена убија Орфеја. Оне су му у екстази раскомадале тело и откинуле главу, која је наставила да пева.²⁸ Многи су у Орфејевој легенди препознали повезаност са религијом, музичким генијем, језиком који има магична својства, трагичном смрћу као могућом основном уметничког израза. Заправо, кључни мотиви везани за Орфеја, као што су опчињавање песмом и свирком, силазак у доњи свет по душу умрле жене, откинута глава која пева, били су распрострањени и у склопу шаманистичких представа широм света, а посебно у великом појасу који се протеже од обала Црног мора преко средњеазијских степа и Сибира до Северне Америке. Напоменули смо у једној од претходних фуснота да шаманистички обреди нису били блиски грчком свету, али су се ипак појављивали усамљени полулегендарни шаманистички ликови, попут Аристеја са Проконоса²⁹, Епимениде Крићанина³⁰, Абарида³¹, Дексикреона са Сама³², Поликрата

²⁷ Eur. *Alc.* 357–9; Pl. *Symp.* 179d; Diod. Sic., IV, 25; Hyg., *Fab.*, 194; Paus., IX, 30, 3; Упореди: Isoc, *Busiris* 8; Ivan Mortimer Linforth, *The Arts of Orpheus*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1941, 16–24.

²⁸ Ову тему срећемо на агичким вазама из 490. године пре Христа; Pl. *Rep.* 620a; Ar. *Ran.*, 1032; Ovid. *Metam.* XI, 1–55; Linforth, 1941, 11–14, 125–36; Варијанта приче у којој су жене биле Басариде представљена је у Есхиловој драми *Басариде* (*Βασαρίδες*), која је припадала тетралогји Ликургија (*Λυκοῦργεα*). Сачувана је фрагментарно, нама позната из других античких извора. Више у другом поглављу.

²⁹ Аристеј (*Ἀριστέας ὁ Προκωνήσιος*), старогрчки епски песник са Проконеса у Пропонтиди. Његово постојање лежи између легенде и стварности, а његово име је повезано и са поетским стваралаштвом и са натприродним наративима у којима му се приписују посебне моћи, као и са посебним односом са Аполоном. *Речник Суда* наводи да му се отац звао Димохарис. Према Херодоту, његов отац се звао Кајстробије и припадао је високој аристократској породици. Историчар помиње и његова путовања у земље Кимераца, Аримаспа и Исидонаца. Види даље: Hdt., IV, 13.

³⁰ Епаменид са Крита, види: E. R. Dods, *Grci i iracionalno*, превео Бранимир Глигорић, Службени гласник, Београд 2005, 106–107; E. Rode, *Psyche kult duše i vera u besmrtnost kod Grka*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, prevela D. Gojković i O. Kostrešević, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1991, 246–254.

³¹ Абарид (*Ἀβάρης*, Abaridios) је, према древној грчкој традицији, био чаробњак, исцелитељ и Аполонов свештеник коме су се приписивали различити подвизи; заједно са Залмоксисом и Орфејем, Абарид је представник религиозно-мистичне секте која се у 6. веку пре Христа супротставила реалистичком тумачењу природе и света. Верује се да је пореклом био Хиперборејац, да је ослободио Атину од куте и да га је Аполон научио прорицању. Касније је Абарид, не узимајући храну, с Аполоновом стрелом обилазио свет и људима делио савете. Традиција каже да је у Спарти, уместо храма Афродите, подигнут храм Спаситељке Коре (Персефоне) и да је то дело Орфеја Трачанина и Абарида из Хипербореје. Види: *Ἰάμβλιχος, Περὶ τοῦ Πυθαγορικοῦ βίου*, 28.136.4; Hdt., IV, 36, 2; Paus., II, 8, III, 13.

³² Plut. *Quaest. Graec.* 54.

са Тасоса³³, Фромиона из Спарте³⁴, Емпедотиона из Сиракузе³⁵, Хермотима из Клазомене.³⁶ Обично се појава таквих личности везује за стране утицаје, и то пре свега утицаје са североистока, јер су шаманистичке представе посведочене у северноисточном суседству старе Грчке, код Трачана, као и код иранских Скита у данашњој Украјини и јужној Русији, са којима су Грци током 7. века пре Христа били у сталном додиру преко својих црноморских колонија.³⁷ Тракија се у античко доба простирала на централном и источном Балкану, све до Украјине и Немачке. Нија била део грчког света, осим колонија на приморју. Орфеј је говорио другим језиком и сматран је странцем и „варвариним”. Свакако, било је много мешања седелачког народа са Грцима – на пример, Темистокле је био син Трачанке по имену Абротона (Αβρότων).³⁸

Орфејево име није пореклом трачко већ грчко. Александар Лома претпоставља да се не ради о антропониму, већ о називу за класу људских или митолошких бића, па тако износи два тумачења Орфејевог имена. Једна етимологија везује име Ὀρφεὺς са ὄρφανός – сироче, лат. *orbis*, итал. *orfano*, даље можда слов. *раб*, *роб*. Орфеј би тако био назван као

³³ Clemens. *Strom.*, 1. 334 A.

³⁴ Paus. 3. 16. 2.

³⁵ Clemens. *Strom.*, 1. 334 A.

³⁶ Хермотим из Клазомене (Ερμότιμος) живео је око 6. века пре Христа. Био је филозоф који је први изложио – пре Анаксагоре (према Аристотелу *Metaph.* 984b20) – идеју да је ум фундаменталан у узроку промене. Он је сматрао да су физички ентитети статични, док разум изазива промену. Секст Емпирик га ставља уз Хесиода, Парменида и Емпедокла, као припадника класе филозофа који су држали дуалистичку теорију о материјалном и активном принципу који заједно представљају порекло универзума. Тертулијан преноси причу о Хермотиму (у коју изгледа не верује). Према овој причи, Хермотимова душа би напуштала његово тело током сна (као на путовању). Његова жена је обелоданила ту његову необичност и злонамерници су дошли и спалили му тело док је спавао, а душа му се вратила прекасно. Народ Клазомене је подигао храм Хермотиму и забранио приступ женама због издаје његове жене. Ову и друге приче о Хермотиму можемо наћи код Плинија Старијег, Лукијана, Аполонија и Плутарха. Диоген Лаерћанин бележи причу да се Питагора сећао својих ранијих живота. Један од њих био је и Хермотим који је потврдио своју тврдњу да се присећа ранијих живота, препознавши Менелајев штит у распадању у Аполоновом храму у Брахиди. Види: Sextus Empiricus, *adv. Math. IX, ad Phys.*; Tertullian, *De Anima*, cap. 44; Pliny, *Hist. Nat.* VII, 42; Lucian, *Encom. Musc.*

³⁷ Loma Aleksandar, *Mitski koreni filozofije*, Lucida intervalla, 8–9, Filozoski fakultet, Beograd, 1999, 5–7.

³⁸ Pluta. Parall.min. Θεμιστοκλής, 1: νόθος δὲ πρὸς μητρός, ὡς λέγουσιν· Αβρότωνον Θρηίσσα γυνή γένος· ἀλλὰ τεκέσθαι τὸν μέγαν Ἑλλησίν φημί Θεμιστοκλέα. Φανίας μέντοι τὴν μητέρα τοῦ Θεμιστοκλέους οὐ Θρηῖτταν, ἀλλὰ Καρίνην, οὐδ' Ἀβρότωνον ὄνομα, ἀλλ' Εὐτέρπην (а по мајци је копила, како кажу; Абротона, жена Трачанка, али Хеленима је родила, кажу, великог Темистокла. Фаније помиње да Темистоклова мајка није Трачанка него Каранка, није јој име Абротона него Еутерпа).

певач усамљеник, који је у дубинама шума певао зверињу и дрвећу, у супротности према другом славном трачком певачу Тамирију (Θάμιρις), чије име Лома тумачи као *онај који наступа на скуповима*, док Роберт Гревс (Robert Grews) његово име тумачи као *густо засађен*. Друго примамљивије тумачење старо преко сто година даје структуралиста лингвистике Фердинанд де Сосир (Ferdinand de Saussure). Свој етимолошки предлог изнео је у једној фусноти, у којој име Ὀρφεύς везује са староиндијским ṛbhú-, називом за тројицу митолошких полубогова у ведској религији. То поређење у фонетском и морфолошком погледу остало је скрајнуто, јер се предност дала Хибрантовом поистовећењу Rbhua са германским Alfīma, класи нижих божанстава или демона. Ово решење језички је проблематичније, али се бар на први поглед чини смисаоно прихватљивијим, пошто су Rbhui, као и Alfi, пре свега божански вештаци – тесари и ковачи. Притом се везе стинд. ṛbhú- са alf и са Ὀρφεύς из фонетских разлога међусобно искључују. Александар Лома је, међутим, видео одређене сличности између грчког митског певача и индијских божанских занатлија, које су више дубинске него површинске, али утолико значајније за одређење у овој дилеми. О томе сведочи терминологија, пре свега етимолошки подударан спој у значењу „тесати речи” у индоиранском и старогрчком, где се песник назива τέκτων ἑλέων „тесаром речи”; а затим и сама реч ἄρμονία „хармонија, склад”, тако важна за питагорејску доктрину, била је првобитно коларски и бродоградитељски термин „спој, зглоб”, као и глагол ἀραρίσκειν у значењу „склапати, уклапати” из кога је изведена. Тај исти глаголски корен је на другом крају индоевропског простора, у Индији и Ирану, дао кључни религијски и филозофски термин – ṛtá- „космички поредак, истина, правда”. Тако, уметник Орфеј као „тесар речи” и састављач музичког склада врши у основи исту врсту делатности као вештаци Rbhui, описани и код ових других глаголом „тесати” (вед. *taks-*). Rbhui не тешу само материјалне предмете попут кола за богове (RV IV 36, 1–2), већ тешу и коње Индри, божанску краву Брхаспатију, а у химнама се призивају да – онима који приносе жртву – отешу богатство, младост, умешност, славу (śrávo). Последња наведена реч означава, по сведочанству реконструисаних поетских фигура, кључни предмет праиндоевропског песништва, јер глагол *taks-* већ у прајезику метафорично означава песничку уметност. С тим је у складу и следеће: што се на Rbhue примењује термин *vāghátah*, који означава свештенике-певаче химни богова. Као и Орфејева уметност, и њихова вештина је чудотворна. Александар Лома наводи још једно битно одређење Rbhua које их суштински приближава Орфеју и орфизму. Они су првобитно били људи, које су богови удостојили бесмртности, а у знак захвалности за њихове мајсторске услуге, али и због